

Maja Lukanc*

Odzivi in odmevi na poljski oktober 1956 v Sloveniji in Jugoslaviji¹

Uvod

Po obdobju počasne in šibke destalinizacije so Poljsko v letu 1956 zajele globoke spremembe, ki so bile posledica različnih ideoloških, političnih in gospodarskih dejavnikov, skupnih celotnemu sovjetskemu bloku, kot tudi posebnosti, značilnih za poljsko politično in družbeno okolje. Tako se je Poljska po skoraj desetletju popolne podrejenosti zoperstavila svoji starejši ideološki sestri Sovjetski zvezi in se podala na pot nekoliko samostojnejše izgradnje socializma.

Jugoslavija je podobno pot, a v drugačnih okoliščinah, prehodila že po sporu z Informbirojem leta 1948, zato je jugoslovansko vodstvo pozorno spremljalo spremembe, ki so zajele poljsko politično in javno življenje. Medtem ko so si vodilni krogi pri informiranju lahko pomagali z razvejano diplomatsko in dopisniško mrežo, si je jugoslovanska javnost svojo sliko o poljski *Quo vadis* ustvarjala predvsem prek tiska, ki je bil eden izmed nosilnih stebrov oblasti in posrednikov propagande. Čeprav se je medijsko ozračje po ukinitvi Agitpropa leta 1952 nekoliko sprostito in so uredništva lahko svobodneje zadihala, so bile še vedno oblasti tiste, ki so odločale, na kakšen način in kdaj bo javnosti določeno dogajanje predstavljeno.

Prispevek, ki je pred vami, predstavlja vzroke in potek političnega vrenja, ki je leta 1956 zajelo Poljsko, hkrati pa se osredotoči na odmev poljskih dogodkov v Jugoslaviji.

* Maja Lukanc, univ. dipl. zgod., mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, maja.lukanc@inz.si

1 Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Zanimal me je predvsem razkorak v informiranosti jugoslovanskega vodstva na eni strani in splošne javnosti na drugi; kakšna stališča so si vodilni politiki izmenjevali na štiri oči, katera mnenja in informacije so prek medijev prodrli v širšo javnost ter kaj in zakaj je bilo jugoslovanskemu prebivalstvu zamolčano. Pri iskanju odgovorov na omenjena vprašanja sem si pomagala s primerjavo raznovrstnega poljskega, slovenskega in jugoslovanskega arhivskega gradiva na eni strani in pregledom jugoslovanskega in slovenskega tiska na drugi.²

Odjuga

Po Stalinovi smrti je novo sovjetsko vodstvo začelo s previdno revizijo stalinistične politike in z določenimi sistemskimi reformami poskušalo ublažiti številne politične, družbene in ekonomske probleme, preden bi ti ušli izpod nadzora. Nova usmeritev sovjetske politike je sčasoma pristala na možnost mirne koeksistence med dvema sistemoma, ki je predvidela postopno stabilizacijo odnosov z Zahodom, pomembno komponento pa je predstavljala tudi pomiritev in normalizacija odnosov z Jugoslavijo.

Po vzpostavitvi diplomatskih odnosov leta 1953 in obnovi gospodarskega sodelovanja leto kasneje, se je konec maja 1955 sovjetska delegacija z Nikito Hruščovom na čelu odpravila na svoje »romanje v Canosso«. Na uradnem obisku v Beogradu so sovjetski voditelji priznali Jugoslavijo kot socialistično državo in podpisali skupno deklaracijo, ki je poudarjala vzajemno spoštovanje do različnih oblik socialističnega razvoja. Proces zблиževanja je novo stopničko dosegel s Titovim obiskom Moskve junija 1956, ki je prinesel obnovitev odnosov med jugoslovansko in sovjetsko komunistično partijo. Priznanje jugoslovanske nacionalne poti v socializem je imelo velik pomen za rahljajočo se monolitnost Vzhodnega bloka. Še pred kratkim obsojana »Titova pot« je nenadoma postala možna alternativa sovjetskemu tipu socializma in kot taka je predstavljala močno skušnjava za države ljudskih demokracij, ki so v tistem času ponovno vzpostavljale stike z Jugoslavijo.³

Proces sprememb se je na Poljskem začel nekoliko kasneje kot v nekaterih drugih državah sovjetskega bloka. Vzroke lahko iščemo v tesni gospodarski navezanosti na Sovjetsko zvezo, hkrati pa je treba upoštevati, da stalinistični sistem na Poljskem ni bil

2 Kot osrednja beograjska častnika, ki sta postavljala smernice za celoten jugoslovanski tisk, sta upoštevana *Borba* (glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije) in *Politika*. Slednja sicer ni bila partijsko glasilo, a je dejansko podpirala politično linijo jugoslovanskega vodstva, hkrati pa jo je odlikoval širok domet mednarodnih vprašanj in je v tem oziru marsikdaj preseгла *Borbo*. Med slovenskimi časopisi sta bila pod drobnogled postavljena *Ljudska pravica* (glasilo Zveze komunistov Slovenije) in *Slovenski poročevalec* (glasilo Socialistične zveze delavnega ljudstva Slovenije), medtem ko je za vpogled v intelektualne kroge služila revija *Naši razgledi*, štirinajstdnevnik slovenskih levo usmerjenih intelektualcev. V nadaljevanju prispevka omenjene tiskovine pogosto strnem v enoten izraz *jugoslovanski tisk*, saj je bilo v obravnavanem obdobju časopisje v Jugoslaviji dovolj homogeno, da je izraz kljub posplošitvi upravičen.

3 Judt, *Povojna Evropa*, str. 360; Berend, *Central*, str. 107; Tripković, *Yugoslav Foreign Policy*, str. 100–103.

nikoli udejanjen do tolikšne mere kot v ostalih ljudskih demokracijah.⁴ Kljub določenim znamenjem popuščanja je leta 1955 Poljska združena delavska partija (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – PZPR) proces transformacije še krepko držala na vajetih in nadzirala njegovo hitrost ter smer. Globlje spremembe na poljskem političnem parketu je sprožila šele Stalinova »druga«, »politična« smrt.

Hruščov se je v bitki za uveljavitev svoje oblasti odločil narediti oster prelom s stalinizmom in samim Stalinom. Februarja 1956 je na dvajsetem kongresu sovjetske komunistične partije (KPSZ) v t. i. »tajnem govoru« naštel izbor Stalinovih zločinov proti partiji in ljudstvu, obsodil njegov kult in s tem, ko je vsaki državi in vsaki komunistični partiji priznal pravico do lastne poti v socializmu, strmoglavil enega izmed kanonov stalinistične politike.⁵ V nasprotju s Hruščovimi namerami je v nekaterih sovjetskih satelitih odločilna kritika stalinizma vzbudila dvom v sovjetski model gradnje socializma in pod vprašaj postavila legitimnost domačih komunističnih vodstev. Na Poljskem je protistalinistični obrat dodatno podkrepila smrt generalnega sekretarja PZPR Bolesława Bieruta, ki je za večino Poljakov predstavljal najmočnejši simbol stalinistične politike. Konec aprila je odjuga odplavila tudi drugega člana poljske stalinistične trojke, glavnega ideologa partije Jakóba Bermana, medtem ko je kot zadnji sredi oktobra moral odstopiti Hilary Minc, arhitekt poljskega socialističnega gospodarstva.⁶

Moskva je marca 1956 vodstvom satelitskih partij posredovala oštevilčene kopije Hruščovega govora, s priprošnjo o popolni tajnosti. Sekretariat Centralnega komiteja PZPR se je odločil za edinstveno potezo in dal besedilo govora na vpogled širši partijski strukturi.⁷ Tako so lokalne partijske organizacije po državi začele organizirati sestanke – nekateri od njih so bili odprti tudi za nečlane – na katerih so razpravljali o vsebini ne več tako tajnega govora. Hitro se je začelo kazati dolgo potlačeno protisovjetsko razpoloženje prebivalstva in odprle so se stare rane zaradi krivic, ki jih je Sovjetska zveza v preteklosti zadala Poljski.⁸ Za eno izmed najbolj perečih tem razprav se je izkazala slaba ekonomska situacija v državi, ki naj bi jo po mnenju Poljakov sovjetsko izkoriščanje pripeljalo na rob skrajne revščine: »Črnci so na dnu, nato so Albanci, takoj za njimi Poljaki.«⁹

Na zborovanjih je bil pogosto omenjen Władisław Gomułka, nekdanji generalni sekretar partije, ki je bil leta 1948 odstranjen zaradi »desnih odklonov«. Pri tem je

4 Za podrobnejšo razčlenitev vzrokov gl. Lukanc, *Vzpon komunistov*, str. 150–153.

5 Berend, *Central*, str. 107; Davies, *God's Playground*, str. 438.

6 Kemp–Welch, *Khrushchev's*, str. 200; Machcewicz, *Rebellious*, str. 20, 48, 56.

7 Za takšen korak se, z izjemo sovjetske, ni odločila nobena druga komunistična partija v bloku – večinoma so ponudile le zelo splošne informacije o vsebini govora in samem kongresu. Poljske kopije so hitro našle pot na črni trg, brez večjih težav se jih je dalo dobiti na varšavskih boljših sejmih. Iz Poljske naj bi prepis govora prikapljal tudi do izraelske varnostne službe, ki ga je posredovala CII, ta ga je predala *New York Timesu*, ki ga je junija objavil. Applebaum, *Iron Curtain*, str. 481; Machcewicz, *Rebellious*, str. 36; Kemp–Welch, *Khrushchev's*, str. 189.

8 Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1288; Machcewicz, *Rebellious*, str. 41.

9 Machcewicz, *Polski rok*, str. 127.

bilo izjemnega pomena, da je Hruščov v svojem govoru popolnoma negiral Stalinovo politiko do Jugoslavije in priznal, da je v konfliktu imel prav Tito. Slednjega so Poljaki občudovali kot edinega komunističnega voditelja, ki se je uspešno zoperstavil Stalinu in posledično je nekaj sijaja, ki ga je obdajal, prešlo tudi na Gomuško. Pojavila so se vprašanja, zakaj je poljska partija podprla Stalinovo sodbo o Jugoslaviji, zakaj se mu poljsko vodstvo ni uprlo in »ali je imel Gomuška navsezadnje prav glede jugoslovanskega vprašanja?«¹⁰

Vsi omenjeni pomisleki so bili izrečeni na uradnih sestankih, v prisotnosti vladnih predstavnikov in partijskih aktivistov, kar je bilo še nekaj mesecev pred tem nepredstavljivo – ob tem bi namreč poljske oblasti odločno ukrepale. Nadaljnji indikator politične odjuge so bile spremembe v varnostnem aparatu in široka spomladanska amnestija političnih zapornikov, ki je zajela tudi vrsto članov nekdanjega protikomunističnega podzemlja in opozicijskih strank. Novi generalni sekretar Edward Ochab je 6. aprila javno oznanil, da je bil Gomuška rehabilitiran, medtem ko je poljski premier Józef Cyrankiewicz jasno povabil ljudi, naj izrazijo svoj pogled na vladno politiko. Poljska javnost je priložnost brez oklevanja izkoristila.¹¹

Množice so po letih molka dobile možnost za svobodno izražanje svojih misli, kar je spodbudilo rast političnega in idejnega pluralizma.¹² Vladu Vodopivcu, sekretarju za kulturo in prosveto pri slovenski vladi, ki je Poljsko obiskal oktobra v okviru jugoslovanske vladne delegacije, je akumulacijo družbenega vrenja eden od poljskih znancev razložil takole:

»Mi danes o vsem dvomimo, kar smo verjeli v zadnjih letih, in o vsem diskutiramo [...] ta razgibanost ni značilna samo za inteligenco in mladino, ampak se prav tako živahno razpravlja o vseh vprašanih poljskega političnega življenja tudi med preprostimi ljudmi, še posebej seveda v osnovnih organizacijah poljske delavske partije, in da že nekaj časa birokratski funkcionarji iz najvišjega in srednjega političnega vodstva ne morejo zaustaviti ali vplivati na tok razpravljanja, čeprav to žele in poskušajo.«¹³

Za nastajajoče družbene tokove je bil značilen velik pluralizem in reformne ideje intelektualcev so v tem vrenju imele le malo skupnega s predstavami množic. Še najbolj dominantna in povezujoča nit kolektivne politične misli je bila protisovjetska, a pri tem

10 AAN, KC PZPR, 237/VII–3858, Referat sprawozdawczy: meldunki z terenu, str. 185, 187–188. O zadevi Gomuška in odzivih poljskega prebivalstva nanjo je v depešah poročal tudi jugoslovanski ambasador na Poljskem Milorad Milatović: DAMSP, PA, 1956, Poljska, f. 65, m. 1, Komunistička partija, št. 44746, št. 44999; DAMSP, PA, 1956, Poljska, f. 65, m. 3, Komunistička partija, št. 48438.

11 Kemp–Welch, *Dethroning*, str. 1266; Machcewicz, *Rebellious*, str. 59–60, 62.

12 Friszke, *Polski Październik*, str. 97–98; Kemp–Welch, *Dethroning*, str. 1262; Werblan, *Październik 1956*, str. 93.

13 Poljska v oktobru. *Nasi razgledi*, 10. november 1956, str. 490–491.

je bil politični monopol partije le redko postavljen pod vprašaj. Intelektualci socializma niso zavračali, ampak so verjeli v njegovo renesanso, zahtevali so njegovo obnovo in videli stalinizem kot deformacijo v svojem bistvu pravilne ideje. Tudi množice niso težile k temu, da bi uničile obstoječe strukture, ampak da bi jih napolnile z novo vsebino in preoblikovale po svojih tradicionalnih predstavah in potrebah.¹⁴ Pri tem so ljudje neredko pogledovali k državi, ki je s svojo nevtralnno zunanjo politiko in razvijajočim se sistemom samoupravljanja nudila alternativo sovjetskemu modelu. Nekateri so Gomułko primerjali s Titom in predvidevali, da bo Poljska sledila Jugoslaviji, ki je za mnoge postala mitični model »dobrega« komunizma:¹⁵ »Kdaj bomo nehali s kvotami in začeli graditi socializem, kot je jugoslovanski?«¹⁶

V spomladanskih mesecih leta 1956 se ni večalo samo zanimanje Poljakov za »Tiov eksperiment«, ampak je močno raslo tudi zanimanje jugoslovanske javnosti za Poljsko. Jugoslovanski tisk je po dvajsetem kongresu s posebno doslednostjo poročal o vseh, tudi najmanjših znakih demokratizacije v sovjetskem taboru. Tovrstne novice so bile po navadi objavljene brez kakršnihkoli komentarjev – podane informacije naj bi tako same po sebi potrjevale pravilnost jugoslovanske politike po letu 1948. Jugoslovanski vodilni krogi so pogosto poudarjali, da normalizacija na Poljskem poteka bolje kot v drugih sovjetskih satelitih, kar je prispevalo tudi k izboljšanju odnosov med obema državama in posledično k večji prisotnosti poljskih zadev v jugoslovanskem medijskem prostoru.¹⁷ Na poljsko ambasado v Beogradu so vedno pogosteje romale prošnje za gradivo o Poljski, po katerem so povpraševala uredništva časopisov, pa tudi profesorji, študentje in dijaki.¹⁸ Jugoslovansko časopisje je najbolj aktivno poročalo o smrti Bieruta, amnestiji, spremembah v varnostnem aparatu, na velik odmev pa je naletela tudi rehabilitacija Gomułke, ki je po besedah poljskega ambasadorja Henryka Grochulskega dlje časa vznemirjala jugoslovansko javnost.¹⁹ V posameznih dopisniških komentarjih so se jugoslovanski bralci lahko seznanili tudi z živahno javno razpravo, ki je vedno bolj prežemala poljsko družbo.

Spomladi 1956 so se pričakovanja vseh plasti poljskega prebivalstva nezadržno dvigala, medtem ko je strah pred režimom vztrajno upadal. Kot opozarja Berend, upor proti diktaturi le redko izbruhne na vrhuncu zatiranja; do revolucij pride šele tedaj, ko delna

14 Friszke, *Polski Październik*, str. 102–103.

15 Kemp–Welch, *Khrushchev's*, str. 195; Machcewicz, *Rebellious*, str. 29–30, 39.

16 AAN, KC PZPR, 237/VII–3859, Referat sprawozdawczy: meldunki z terenu, str. 68; Machcewicz, *Polski rok*, str. 24.

17 AMSZ, 7. Departament I, f. 23, m. 232, Raporty prasowe (Ambasada RP w Belgradzie), str. 91. Pozitivno mnenje jugoslovanskih komunistov o poteku dogodkov na Poljskem je razvidno iz številnih zabeležk pogovorov poljskega ambasadorja Henryka Grochulskega in jugoslovanskega ambasadorja Milorada Milatovića: AMSZ, 7. Departament I, f. 20, m. 188, Skład urzędów zagranicznych, str. 17; AMSZ, 7. Departament I, f. 20, m. 189, Skład urzędów zagranicznych, str. 85.

18 AMSZ, 7. Departament I, f. 23, m. 232, Raporty prasowe (Ambasada RP w Belgradzie), str. 93–94.

19 Prav tam, str. 120.

liberalizacija ublaži teror in strah pred njim.²⁰ Poljski primer nam skladno s teorijo Hannah Arend o totalitarizmi pokaže, da je zmanjšanje represije in propagande zamajalo dva temeljna stebra totalitaristične oblasti, kar je oslabilo režim in ustvarilo pogoje za izbruh nezadovoljstva na poznanjskih ulicah.²¹

Poznanj

Zaradi težkih delovnih pogojev, nizkih plač, slabe organizacije dela in rastočih cen je med poljskim delavstvom počasi, a vztrajno raslo nezadovoljstvo. Da so nemiri izbruhnili prav v Poznanju ni bilo naključje, saj so tamkajšnje razmere dodatno zaostrovala določene regionalne posebnosti. Kolektivizacija je bila v poznanjskem vojvodstvu izvedena v večji meri in bolj brutalno kot drugod na Poljskem, gospodarski kaos šestletke je bil zaradi boljše razvitosti regije bolj očiten, za nameček pa je Poznanj podedoval močno tradicijo delavskih protestov iz obdobja med obema vojnoma. Tako so delavci v poznanjskih tovarnah že nekaj tednov pred izbruhom nemirov organizirali množične sestanke (*masówki*) in celo kratke, nekajurne stavke. Pogajanja, do katerih je prišlo med vladnimi in delavskimi predstavniki, niso obrodila sadov. Oblasti so bile sicer pripravljene ugoditi določenim zahtevam, a delavci so izgubili zaupanje v vlado, rasel je občutek, da pogovori ne vodijo v pravo smer in tako je nastala potreba po neposredni akciji.²²

Delavski protest v Poznanju se je začel 28. junija 1956 v zgodnjih jutranjih urah. Datum ni bil izbran naključno – ravno v tistem času je v mestu potekal mednarodni trgovski sejem in delavci so verjeli, da bo vlada v strahu za svojo mednarodno podobo hitreje popustila pod pritiskom njihovih zahtev: »*Naj tujci vidijo, da je na Poljskem revščina in da ni dovolj za jesti.*«²³ Protest je bil sprva mišljen kot kritika gospodarskih razmer, o čemer so pričali vnaprej pripravljene transparenti s sporočili: »*Hočemo kruha*«, »*Dol z izkoriščanjem delavcev*«. Sčasoma se je značaj protestov spremenil in ob gospodarskih sloganih so se spontano začeli pojavljati novi, s politično komponento: »*Dol s Partijo*«, »*Zahtevamo svobodne volitve*«. Po ocenah poljske varnostne službe naj bi »kontrarevolucionarni« klici prihajali večinoma s strani protestnikov, ki niso nosili delavskih oblačil – torej inteligence – a tega opažanja ni mogoče potrditi, saj so že predhodna zborovanja v tovarnah vsebovala določene politične motive.²⁴

S tem, ko je gospodarsko naravo demonstracij zasenčila politična komponenta, se je dogajanje radikaliziralo in protestniki so začeli napadati simbole politične avtoritete. Vdrli so v mestno hišo, napadli poslopje pokrajinskega komiteja PZPR in iz zavora

20 Berend, *Central*, str. 106.

21 Arend, *The Origins*, str. 341–364; Machcewicz, *Rebellious*, str. 46.

22 Kemp–Welch, *Dethroning*, str. 1267; Machcewicz, *Rebellious*, str. 97; Sowa, *Historia polityczna*, str. 227.

23 Machcewicz, *Polski rok*, str. 81; Machcewicz, *Rebellious*, str. 98–100.

24 Machcewicz, *Rebellious*, str. 99–101; Machcewicz, *Intellectuals*, str. 362–363.

osvobodili vrsto jetnikov. Prvi streli so odjeknili v množici, ki se je valila od zapora, medtem ko se je navzkrižno streljanje v večjem obsegu začelo, ko so protestniki poskušali zavzeti poslopje varnostne službe, osrednjega simbola stalinističnega zatiranja.²⁵ Takrat je v ospredje protestov stopila nova komponenta – nacionalna. Poljski zgodovinar Machcewicz je v svoji imenitni študiji poljskega oktobra »od spodaj« prikazal, da so poulični spopadi v kolektivni domišljiji množice priklicali spomin na poljske nacionalne travme in ljudje na poznanjskih ulicah so svoj upor povezali z dogodki, kot je varšavska vstaja in drugimi boji za neodvisnost Poljske (»*Zahtevamo svobodno Poljsko!*«). Vseskozi prisotno nasilje nad komunističnimi simboli in neločljivo pomešana nacionalna ter verska čustva so razkrila močno protisovjetsko nastrojenost množice (»*Rusi domov!*«). Številni uporniki (ne več samo protestniki) so konflikt dojemali kot bitko med »pravimi« in »nepravimi« Poljaki – tisti, ki so podpirali režim, so bili izključeni iz narodnega tkiva in identificirani z Rusi.²⁶ Ker upornikov ni bilo mogoče obvladati z milico in varnostno službo, je bilo mobiliziranih okoli 10.000 vojakov, ki so po 16. uri vkorakali v Poznanj. Zadnja strelska gnezda upornikov so bila razbita ob zori naslednjega dne, ko so se zadeve počasi začele normalizirati.²⁷

Poznanjski upor je bil bolj ali manj produkt mladih delavcev, ki jim je na pomoč priskočila inteligenca, predvsem študentje. Treba je opozoriti, da je sodelovalo med 50 in 60 odstotkov partijskih članov, zaposlenih v različnih tovarnah, ki so bili v mnogih primerih med najbolj aktivnimi udeleženci. Delavski upor proti »delavski državi« je torej razkril globoko krizo sistema. V pogojih enopartijskega režima, ki ga je večina prebivalstva dojemala kot nelegitimnega ali celo ideološko ter simbolno sovražnega, skupaj s ponižujočo odvisnostjo od Sovjetske zveze, so se različne kategorije družbenih potreb in zahtev (ekonomske, politične, nacionalne, religiozne) stopile v en sam veliki val, ki je nasprotoval obstoječim strukturam moči. Večdimenzionalna struktura konflikta je tako delavski protest, ki je imel v osnovi socialne in ekonomske zahteve, spremenila v politični in nacionalni upor.²⁸

Ko je leta 1953 izbruhnil delavski upor v Nemški demokratični republiki, se je Tito postavil na stran protestnikov. Tri leta kasneje, v precej spremenjenih zunanjepolitičnih okoliščinah, je jugoslovansko vodstvo pritrdilo uradni razlagi poljskih oblasti, ki so odgovornost za poznanjske dogodke pripisale tujim, imperialističnim agentom in domačemu reakcionarnemu podzemlju.²⁹ Jugoslovansko časopisje se je pri poročanju naslanjalo na poljske medije, pri tem pa jasno ločilo med delavskimi udeleženci protestov na eni strani in provokatorji na drugi. Slednji so bili najpogosteje označeni kot »zahodni

25 Sowa, *Historia polityczna*, str. 228–230.

26 Machcewicz, *Rebellious*, str. 116–117; Machcewicz, *Intellectuals*, str. 363.

27 Sowa, *Historia polityczna*, str. 230.

28 Machcewicz, *Rebellious*, str. 118–121; Machcewicz, *Intellectuals*, str. 364.

29 AMSZ, *Depesze 1956*, 30. junij 1956; Kemp–Welch, *Dethroning*, str. 1269.

agentje«, medtem ko *Borba* v enem od svojih prispevkov krivde za izbruh nemirov ni zvalila le na reakcionarne elemente, ampak jo je v kontekstu destalinizacije pripisala tudi tistim poljskim krogom, ki jih je nova demokratična orientacija prizadela.³⁰

Kot protiutež provokatorjem je časopisje postavljalo »zavedne delavske elemente«, s pomočjo katerih je poljska oblast hitro vzpostavila red in mir. Delavci so bili torej prikazani kot najbolj zrel del prebivalstva, prikrito priznanje pa je šlo čvrstemu odzivu poljskega režima. Odsev, še bolj verjetno pa izvor, te interpretacije lahko najdemo v pogovoru poljskega ambasadorja z Edvardom Kardeljem, ki mu je sredi julija izrekel, da je »*poljska vlada pravilno ravnala, ko je odločno likvidirala poznanjske nemire, kjer so po njegovem vidno izstopali anarhistično–malomeščanski elementi, ki niso bili zadovoljni s situacijo v kateri se je znašla Poljska.*«³¹ Spomnimo, da je Kardelj podobno »čvrsto« stališče glede oborožene intervencije oblasti izrazil dve leti kasneje, ko je v zasavskih rudnikih izbruhnila prva večja delavska stavka v Jugoslaviji.³²

V jugoslovanskem vodstvu so se pojavila tudi posamezna odstopanja od uradnega stališča. Precej realno oceno je v Beograd že 5. julija posredoval jugoslovanski ambasador na Poljskem Milorad Milatović, ki je opozoril, da »*poznanjskih dogodkov niso inspirirali provokatorji, ampak so zares imeli delavski značaj.*«³³ Dva dni kasneje je poljski ambasador v Varšavo posredoval mnenje Branka Draškovića, vodje oddelka za tisk Zveznega sekretariata za zunanje zadeve, da je »*poleg jasno provokatorskega značaja poznanjskih dogodkov mogoče opaziti tudi napake poljskih oblasti, ki so povzročile nezdravo razpoloženje med delavci.*«³⁴ Najbolj pa se je resnični naravi dogodkov približal slovenski intelektualec Edvard Kocbek, ki je 30. junija v svoj dnevnik zabeležil, da so se »*v Poznanju delavci uprli družbenemu redu.*«³⁵ Prav takšne interpretacije poznanjskih dogodkov se je jugoslovanska oblast najbolj bala – delavski upor v delavski državi namreč ne bi smel biti sprejemljiva komponenta.

Prav tako je treba upoštevati, da nezadovoljstvo nad nizkim življenjskim standardom v letu 1956 ni bilo prisotno le na Poljskem, ampak tudi v Jugoslaviji. V takšni atmosferi bi jugoslovanske oblasti svojim državljanom poznanjske proteste le težko povsem brez tveganja prikazale drugače, kot da so slabo situacijo delavskega razreda izkoristili »provokatorji« in »reakcionarji«. Vsaj del jugoslovanskega prebivalstva je vladne mahinacije zaznal, o čemer pričajo zabeležbe slovenske varnostne službe. Slednja je v svojem poročilu navedla komentarje določenih posameznikov, da bo oblast z gospodarskimi ukrepi poskušala zmanjšati psihološke učinke poljskega primera in tako odvzeti adute nezadovoljnejem.³⁶

30 U Poznanju uspostavljen potpurn mir. *Borba*, 30. junij 1956, str. 3.

31 AMSZ, Depesze 1956, 15. julij 2017.

32 Režek, *Odmev madžarske vstaje*, str. 102–103.

33 Wawryszak, *Rok 1956*, str. 133.

34 AMSZ, Depesze 1956, 7. julij 1956.

35 NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1421, m. 45, Edvard Kocbek, *Dnevnik 1956*, zapis z dne 30. junija 1956.

36 AS, 1931, A–22–7, inv. 645, Poročilo št. 11 z dne 10. november 1956: Odmev dogodkov na Poljskem, str. 5–6.

Na jugoslovanski prikaz poznanjskih dogodkov niso vplivale le jugoslovanske ideološke smernice in težavna notranjepolitična situacija – upoštevati je bilo treba tudi pozicijo Jugoslavije na mednarodnem parketu. Po besedah Srđana Price, podsekretarja Zveznega sekretariata za zunanje zadeve, si jugoslovanski tisk ni smel dovoliti večjih odklonov pri poročanju – Vzhod bi jih namreč razumel kot podporo provokatorjem, na Zahodu bi Jugoslavijo povzdigovali kot pobudnico diverzantskih procesov, medtem ko bi na Poljskem napad na poljsko vlado brez prave podpore njenemu progresivnemu krilu le okrepil stalinistične elemente. Jugoslavija je s svojim obstojem in odprto držo državam ljudskim demokracijam želela v prvi prsti pokazati, da obstaja alternativa sovjetski ureditvi sistema.³⁷ V tem duhu je jugoslovansko časopisje kot eno najpomembnejših točk izpostavljalo, da Poljska kljub krvavim dogodkom ni skrenila s poti demokratizacije.

Poljsko vodstvo se je balo, da bi do podobnih izbruhov kot v Poznanju prišlo tudi drugod po državi, zato je poskušalo najti varno pot za sprostitev družbene jeze in frustracij. Na sedmem plenumu PZPR, ki je potekal med 18. in 28. junijem, je generalni sekretar Ochab prepoznal javno nezadovoljstvo kot upravičeno in nekoliko spremenil uradno oceno poznanjskih dogodkov.³⁸ Kot je pisal *Slovenski poročevalec*, naj bi ti po novem pričali o obstoju resnih nesoglasij med partijo in raznimi plastmi prebivalstva, nanje pa naj bi vplivala tudi »[...] *administrativna nemarnost in sistematični birokratizem tako v nacionalnem kot v lokalnem obsegu*«. Vodstvo partije je priznalo, da pri preiskavi niso odkrili agitacije sovražnikov in da je k nezadovoljstvu delavcev prispeval neizpolnjen šestletni plan.³⁹ Plenuma se je udeležila tudi sovjetska delegacija, ki je zaskrbljeno opazovala dogajanje na Poljskem in je z obiskom želela poudariti potrebo po enotnosti v bloku, ki se je po dvajsetem kongresu začela krhati.⁴⁰

Sedmemu plenumu je prisostvoval tudi Gomułka, čeprav je uradno ponovno postal član partije šele po njegovem zaključku. Poljska javnost je pričakovala njegovo vrnitev v aktivno politično življenje in v tem kritičnem obdobju je postal ena izmed ključnih figur poljske zgodovine ter porok za demokratične spremembe.⁴¹ Jugoslovanska javnost Gomułki ni namenjala večje pozornosti, se je pa po besedah poljskega ambasadorja v vodilnih krogih čutil interes, da bi nekdanji generalni sekretar znova prevzel kakšno pomembno vlogo v poljskem političnem življenju.⁴²

V poletnih in zgodnjih jesenskih mesecih je jugoslovansko časopisje največ pozornosti od vseh ljudskih demokracij namenilo prav Poljski. Za to je poleg napredujoče demokratizacije poskrbela tudi poljska partijska delegacija, ki je v Jugoslaviji gostovala

37 DAMSP, PA, 1956, Poljska, f. 64, m. 2, Unutrašnje stanje, št. 411362.

38 Sowa, *Historia polityczna*, str. 235.

39 Pogrešno je uzroke nereda. *Borba*, 21. julij 1956, str. 3; Ne samo provokatorji. *Slovenski poročevalec*, 21. julij 1956, str. 3; Vzroki poznanjskih neredov. *Ljudska pravica*, 21. julij 1956, str. 3.

40 Brzezinski, *The Soviet bloc*, str. 249–250; Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1286–1287.

41 Berend, *Central*, str. 112.

42 AMSZ, Depesze 1956, 7. julij 1956.

konec avgusta, septembra pa ji je sledil še obisk predstavnikov poljskega Sejma.⁴³ K večji obveščeniosti jugoslovanskih bralcev o poljskih zadevah je pripomogel tudi obisk jugoslovanskih novinarjev na Poljskem, ki so po povratku objavljali različne prispevke, reportaže in komentarje. V njih so pogosto izpostavljali vsebine, ki so namigovala, da bi jugoslovanske izkušnje lahko v veliki meri vplivale na smer in hitrost sprememb na Poljskem. Na poljski ambasadi so poročanje jugoslovanskega tiska, kljub omenjenim subjektivnim komponentam, sprejeli z zadovoljstvom.⁴⁴

Oktober

Poletni meseci so na Poljskem močno okrepili odjugo. Zgovoren znak sprememb je bila slovesnost ob dvanajsti obletnici varšavske vstaje, ki so jo obeležili po letih tišine in klevetanja tega dogodka s strani poljskih komunističnih oblasti. Od poletja dalje se je občutno povečala tudi dejavnost duhovščine, septembra pa so delavci začeli po številnih tovarnah spontano organizirati delavske svete.⁴⁵ Poljska družba je bila lačna sprememb in ni več tolerirala obotavljanja.

16. oktobra je poljski tisk najavil, da se bo 19. oktobra začel osmi plenum CK PZPR, obenem pa je v javnosti odjeknila informacija, da je bil Gomułka prisoten na predhodni seji Politbiroja. Na njej so oblikovali listo kandidatov za generalnega sekretarja, na kateri se je znašlo tudi Gomułkovo ime. Poljski komunisti o načrtovanih spremembah v partijskem vrhu niso obvestili Moskve, kar se je zgodilo prvič po letu 1944.⁴⁶ V zraku je visela slutnja dokončnega obračuna in po državi se je širilo vznemirjenje, ki sta ga na lastne oči imeli priložnost spremljati dve jugoslovanski delegaciji, ki sta ravno tedaj gostovali na Poljskem.⁴⁷

Osmi plenum je že pred svojim začetkom polnil tudi vrstice jugoslovanskega tiska. Uredništva so bila dobro pripravljena, saj so se v Varšavi takrat nahajali trije stalni oziroma posebni dopisniki. Jugoslovanske bralce so obveščali o raznih ugibanjih Poljakov v zvezi s plenumom in pričali o mrzličnem političnem vrenju, ki je zajemalo celotno državo.⁴⁸

V dopoldanskih urah 19. oktobra, takoj po odprtju osmega plenuma, je med

43 Sejm je naziv za spodnji dom poljskega parlamenta – v času komunizma je bil to tudi edini dom, saj je bil leta 1946 zgornji dom, imenovan Senat, ukinjen.

44 AMSZ, 7. Departament I, f. 23, m. 232, Raporty prasowe (Ambasada RP w Belgradzie), str. 171–177.

45 Sowa, *Historia polityczna*, str. 240; Machcewicz, *Rebellious*, str. 158.

46 Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1289; Sowa, *Historia polityczna*, str. 245.

47 Med 10. in 24. oktobrom se je na Poljskem zadrževala delegacija jugoslovanske Zvezne ljudske skupščine, med 13. in 23. oktobrom pa je na Poljskem gostovala delegacija Zveznega izvršnega sveta za vprašanja pravnega in zakonodajnega sistema.

48 Poljska pred značajnim odlukoma. *Politika*, 19. oktober 1956, str. 3; Odločno in naglo naprej. *Slovenski poročevalac*, 19. oktober 1956, str. 3; Varšava u oči. *Borba*, 18. oktober 1956, str. 3; Referat o ekonomskim pitanja. *Borba*, 19. oktober 1956, str. 3.

prisotnimi odjeknila novica, da je v Varšavi pristalo sovjetsko letalo s Hruščovom, Molotovom, Mikojanom in drugimi člani Prezidija KPSZ. Nedavni razvoj poljskih dogodkov je kremeljsko vodstvo razumelo kot grožnjo za sovjetsko dominacijo in obstoj socialističnega sistema v državi, kar bi zaradi strateške lokacije Poljske predstavljalo nevarnost za vojaške interese Sovjetske zveze.⁴⁹ Prihod visoke sovjetske delegacije so podkrepili premiki sovjetskih vojaških enot, ki so se že dan prej iz spodnje Šlezije in zahodnega Pomorjanskega začele valiti proti Varšavi. Centralni komite je na hitro kooptiral Gomułko in njegove tri najbližje tovariše v svoje vrste, nato pa je bila seja plenuma začasno prekinjena in delegacija poljskega Politbiroja, vključno z Gomułko, je odhitela na letališče.⁵⁰

Pričevanja o poteku poljsko-sovjetskih pogovorov so pičla, še najzanesljivejše dejstvo je, da so bila dolgotrajna in napeta. Sovjeti so želeli preprečiti izključitev določenih prosovjetsko usmerjenih članov iz Politbiroja, obdržati nadzor nad poljsko vojsko in ukrotiti protisovjetske tendence v poljskem tisku.⁵¹ Na drugi strani je Gomułka predstavnikom Kremlja pojasnjeval, da trenuten Politburo ni zmožen nadzirati nastale krizne situacije, saj je izgubil zaupanje in podporo partijskih množic. Ni želel pristati na koncesije, zahteval naj bi celo, da po vzoru Beograjske deklaracije »*obe partiji izjavita, da naj vsaka samostojno rešuje probleme svoje države, z ozirom na skupne interese socializma*«. ⁵² Poleg tega je Gomułka Hruščovu zagotovil, da njegova vrnitev ne pomeni grožnje za socialistični sistem ali za sovjetske interese na Poljskem, celo nasprotno, načrtovane politične spremembe naj bi vezi med Poljsko in Sovjetsko zvezo le še okrepile. V svojih spominih je Hruščov priznal, da so Gomułkovi argumenti nanj naredili vtis.⁵³

Sovjetska delegacija je Varšavo zapustila 20. oktobra v zgodnjih jutranjih urah, a položaj je še naprej ostal resen. Kot razkrivajo »Malinovi zapiski« s srečanj Prezidija KPSZ, je sovjetsko vodstvo šele dan kasneje, 21. oktobra, dokončno opustilo misel na vojaško intervencijo.⁵⁴ Kaj je odločilno vplivalo na sovjetsko odločitev, ni povsem jasno. Do preobrata bi lahko prišlo zaradi mnenja kitajskega komunističnega vodstva, ki je odločno nasprotovalo oboroženemu posegu, vendar ni znano, ali je kitajski veto dosegel sovjetsko vodstvo po vrnitvi v Moskvo ali morda že med pogajanjmi na Poljskem.⁵⁵ Dejstvo je, da so se sovjetske enote s položajev v okolici Varšave umaknile šele 24. oktobra, ko je sovjetska vojaška intervencija na Madžarskem dokončno preprečila možnost

49 Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1293; Friszke, *Polski Październik*, str. 95.

50 Berend, *Central*, str. 112.

51 Werblan, *Październik 1956*, str. 106; Machcewicz, *Rebellious*, str. 166.

52 Sowa, *Historia polityczna*, str. 248; Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1293.

53 Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1293.

54 V petdesetih letih na zasedanjih Prezidija KPSZ niso vodili uradnih zapisnikov, a Vladimir Malin, vodja Splošnega oddelka CK KPSZ, je zvesto beležil vsebino sestankov. Njegovi rokopisi, ki se nanašajo na poljsko in madžarsko krizo leta 1956, so širši javnosti postali dostopni leta 1996. Kramer, *The Soviet Union*, str. 166.

55 Jesenska kriza na Poljskem in Madžarskem je Kitajski dala edinstveno priložnost, da je okrepi svoj položaj znotraj komunističnega bloka. Novotny in Ulbricht sta sovjetsko vojaško intervencijo na Poljskem nasprotno od Kitajske podpirala. Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1304; Kemp–Welch, *Dethroning*, str. 1274.

oboroženega konflikta na Poljskem.⁵⁶ Sedaj je bilo v interesu Moskve, da najde *modus vivendi* z Gomulko, in to kar se da hitro.

Osmi plenum je takoj po svojem začetku postal glavna tema v jugoslovanskih vodilnih krogih. Iz poljskih depeš je razvidno, da so bili jugoslovanski oblastniki o prihodu sovjetske delegacije obveščeni prej kot poljska ambasada, vest pa so sprejeli z zaskrbljenostjo in si jo razlagali kot namero sovjetskega pritiska na nadaljnji razvoj dogodkov na Poljskem.⁵⁷

To stališče ni našlo poti v jugoslovanski tisk. Časopise so 20. oktobra sicer preplavile novice o začetku osmega plenuma, a o visokem sovjetskem obisku so obveščale le na kratko in brez komentarjev. Še najbolj poveden je bil odsek Davičovega poročila iz Varšave v *Slovenskem poročevalcu*, da naj bi sovjetsko vodstvo poljskim komunistom želelo vsiliti posvetovanje v Moskvi, ki ga je Ochab zavrnil, temu pa je sledil prihod sovjetske delegacije.⁵⁸ Ostale novice so povzemale uradno poročilo Poljske tiskovne agencije (PAP), da so poljsko-sovjetski razgovori potekali v vzdušju partijske in prijateljske iskrenosti. Le malo pozornosti je jugoslovanski tisk namenil tudi premikom sovjetskih enot. Bralci so bili o njih sicer obveščeni, a šele dnevniški zapisi posebnega dopisnika *Borbe* in *Ljudske pravice* Julije Drasinoverja, ki so bili v štirih nadaljevanjih objavljeni konec novembra, so razkrili, kolikšno vznemirjenje so med poljskim prebivalstvom povzročili premiki sovjetskih čet in prihod sovjetske delegacije.⁵⁹

Razburjenja v jugoslovanskem vodstvu ni vzbudil le visoki obisk v Varšavi, ampak tudi poročanje sovjetskega tiska o poljskem dogajanju. V moskovski *Pravdi* je 20. oktobra izšel članek, ki je poljskemu tisku očital spodbujanje protisovjetskega razpoloženja. Jugoslovanski komunisti so kritiko po besedah poljskega ambasadorja razumeli kot »vmešavanje v notranje zadeve s tendencami potvarjanja dejstev«, hkrati pa jim je priklicala spomin na sovjetsko obrekovanje Jugoslavije iz leta 1948.⁶⁰ Njihov vtis je delil tudi neki poljski novinar, ki se je v varšavskem novinarskem klubu pred jugoslovanskim dopisnikom Drasinoverjem razburjal: »Sedaj popolnoma razumem pisanje sovjetskega tiska o Jugoslaviji leta 1948. Kako lahko napadajo poljski tisk, ko pa je odigral tako pomembno vlogo!«. ⁶¹ *Politika* in *Slovenski poročevalec* sta objavila poljski odziv na kritiko *Pravde*, medtem ko je *Borba* povzela Drasinoverjevo opažanje, da je bil članek v poljskih krogih sprejet z velikim presenečenjem.⁶² A vendarle sta tako *Politika* kot *Borba* med svoje

56 Persak, *The Polish–Soviet*, str. 1306.

57 AMSZ, Depesze 1956, 20. oktober 1956 in 22. oktober 1956. Jugoslovansko zunanje ministrstvo je stališče, da gre za sovjetski pritisk, 25. oktobra posredovalo tudi vsem jugoslovanskim predstavništvom v tujini. DAMSP, PA, 1956, Poljska, f. 65, m. 7, Komunistička partija, št. 417668.

58 Varšavski dogodki v ospredju. *Slovenski poročevalec*, 21. oktober 1956, str. 1.

59 Historijski dani u Varšavi. *Borba*, 26. in 27. november 1956, str. 8.

60 AMSZ, Depesze 1956, 22. oktober 1956.

61 Historijski dani u Varšavi. *Borba*, 27. november 1956, str. 8.

62 "Pravda" kritikuje pisanje poljskih listov. *Politika*, 21. oktober 1956, str. 2; Predstavnik CK najavio in "Pravda".

vrstice umestili tudi kratek povzetek spornega *Pravdinega* članka, čeprav je iz depeše poljskega ambasadorja razvidno, da je jugoslovansko vodstvo obsojalo češkoslovaški in vzhodnonemški tisk zaradi objave sovjetske kritike.⁶³

Razkorak med jasnimi stališči jugoslovanskega vodstva, izrečenimi na sprejemih in hodnikih, in ambivalentno redkobesednostjo jugoslovanskega tiska glede sovjetskega postopanja, kaže na veliko previdnost jugoslovanskega vodstva v odnosu do Sovjetske zveze. Zdi se, da Tito in tovariši niso želeli ogroziti relativno dobrih in nedolgo nazaj ponovno vzpostavljenih odnosov s starejšo ideološko sestro ter so raje oportunistično čakali na razplet dogodkov. Na to namiguje tudi depeša poljskega ambasadorja, ki je 22. oktobra, dan po izvolitvi Gomułke za generalnega sekretarja, v domovino sporočil, da jugoslovansko vodstvo razplet dogodkov ocenjuje kot »*velik poljski uspeh in na vsakem koraku izraža veliko zadovoljstvo*«, v isti sapi pa dodal, da jugoslovanski tovariši »*trenutno ne želijo komentirati razvoja situacije na Poljskem v tisku*«. ⁶⁴ Prvi komentar se je res pojavil šele 23. oktobra v *Borbini* stalni rubriki *Danes v svetu*. Izpostavil je enotnost poljskega delavstva in njegovega vodstva ter poudaril velik pomen plenuma ne le za socializem na Poljskem, ampak za celotno mednarodno delavsko gibanje.⁶⁵

Za Poljsko je bilo pomembno, da je Jugoslavija kot socialistična država brez zažrčkov sprejela plenumske sklepe in sprememb ni razumela kot grožnjo za socialistično ureditev poljske države. Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ) je bila edina evropska komunistična partija, ki je omogočila objavo gradiva osmega plenuma in tako so jugoslovanski bralci Gomułkove govore ter plenumsko resolucijo imeli možnost prebrati tudi v časopisju.⁶⁶

Jugoslovanski mediji so vestno poročali tudi o angažiranosti poljskega prebivalstva, ki je dosegla vrhunec med in takoj po osmem plenumu. Po državi so se vrstile ulične manifestacije in masovna zborovanja znotraj tovarn, institucij, univerz in celo vojaških baz. Svoboda govora je bila nekaj časa realnost in poljske časopise so preplavile neštete resolucije, ki so izražale podporo Gomułki, novi demokratični usmeritvi in delavskemu samoupravljanju. Milijoni ljudi, ki so bili do tedaj prikrajšani za možnost političnega izražanja, so za trenutek lahko artikulirali svoja prepričanja in občutja na način, ki ni bil nadzorovan z vrha.⁶⁷

Tudi tokrat so bila najmočnejši dejavnik mobilizacije nacionalna in protisovjetska čustva, ki so v Poznanju ljudsko gibanje radikalizirala, oktobra pa so ga paradoksalno

o nekim člancima. *Borba*, 21. oktober 1956, str. 1; Odgovor poljske štampe moskovskoj "Pravdi". *Politika*, 22. oktober 1956, str. 3; "Trybuna Ludu" piše. *Slovenski poročevalec*, 22. oktober 1956, str. 1.

63 AMSZ, Depesze 1956, 22. oktober 1956.

64 AMSZ, Depesze 1956, 22. oktober 1956.

65 Osmi plenum. *Borba*, 23. oktober 1956, str. 3.

66 Gradivo osmega plenuma KC PZPR je Inštitut za mednarodne zadeve delavskega gibanja v Beogradu izdal tudi kot brošuro v nakladi 2.000 izvodov. AAN, KC PZPR, 1345/XIA-42, Stosunki polsko-jugosłowiańskie, str. 25.

67 Jugoslovansko časopisje od 21. oktobra 1956 naprej. Machcewicz, *Rebellious*, str. 170.

umirila in zmanjšala politični izziv sistemu. Machcewicz ugotavlja, da je nevarnost sovjetske vojaške intervencije, usmerjene proti Gomułki in njemu zvestim silam znotraj PZPR, dramatično spremenila javno podobo poljskih komunistov. Ti so naenkrat postali del narodnega odpora proti sovjetski dominaciji, kar je omogočilo, da so množice deloma in začasno ponotranjile komunizem ter pripoznale vladni sistem kot naroden in lokalni.⁶⁸

Po 24. oziroma 25. oktobru se je Poljska zaradi madžarske vstaje in sueške krize umaknila z naslovnice jugoslovanskega časopisja, vendar zanimanje za poljske dogodke ni upadlo, na kar kaže visoko in konstantno število objavljenih prispevkov v naslednjih mesecih.⁶⁹ Jugoslovani so lahko brali o številnih kadrovskih menjavah na vseh nivojih poljskih državnih in partijskih oblasti, ustanavljanju delavskih svetov po tovarnah in živahni izmenjavi delegacij med Poljsko in Jugoslavijo. Veliko pozornosti je bilo posvečene podpisu sporazuma med Poljsko in Sovjetsko zvezo, ki je uredil odnose med državama in definiral status sovjetskih čet na poljskem ozemlju. Pri tem so opozarjali, da je Rdeča armada s svojo prisotnostjo predstavljala jamstvo za poljsko zahodno mejo, ki jo je Sovjetska zveza kot edina izmed štirih velesil priznala.⁷⁰

V iztekajoči se jeseni je bil vsakdan poljskega prebivalstva še vedno prežet s političnimi temami in živahen utrip varšavskega življenja nam najlepše ponazori komentar dopisnika Drasinoverja, ki hkrati dobro oriše sliko, ki si jo je pozoren in zainteresiran jugoslovanski bralec lahko ustvaril o Poljski v letu 1956:

»V Varšavi na vsakem koraku o nečem razpravljajo. Klubi so polni sleherni večer. Večkrat se zgodi, da se neznani ljudje, ki na ulicah čakajo na častnike, ognjevitoprepirajo o kateremkoli političnem dogodku v deželi ali v tujini, v kavarnah, v prepolnih trolejbusih in tramvajih pa največkrat slišiš politične razgovore. V takem vzdušju človek hočeš nočeš poseže v razgovor, če pa se zve, da si Jugoslovani, potem ni več rešitve, ker moraš neprestano kaj pojasnjevati.«⁷¹

Epilog

Osem let za Jugoslavijo je na lastno pot v socializem stopila tudi Poljska. Pomen tega procesa je bil toliko večji, ker je do njega prišlo v državi, ki ji je socializem vsilil Stalin in

68 Machcewicz, *Intellectuals*, str. 368; Machcewicz, *Rebellious*, str. 199–200.

69 Več o jugoslovanskem odzivu na madžarsko in sueško krizo: Režek, *Vročja jesen 1956*; Vodopivec, *Madžarska vstaja leta 1956*.

70 Slednje je v pogovorih s poljskimi oblastmi in v poročilih v domovino poudarjal tudi jugoslovanski ambasador Milatović, ki je zaskrbljeno opazoval, kako so se pod vplivom vročice madžarskih dogodkov tudi na Poljskem okrepile zahteve po umiku sovjetskih enot s poljskega ozemlja. AMSZ, 7. Departament I, f. 20, m. 189, Skład urzędów zagranicznych, str. 89. DAMSP, PA, Poljska 1956, f. 64, m. 2, Unutrašnje stanje, št. 417537.

71 Med Prago in Varšavo. *Ljudska pravica*, 19. november 1956, str. 3.

je sovjetsko dominacijo zagotavljala prisotnost Rdeče armade. A poljski oktober je imel svoje ostre omejitve – nobena od nastalih sprememb ni spodkopavala temeljev režima in ravno dejstvo, da so postavljene zahteve ostajale v okviru kompromisa, je omogočilo njihovo zmagoslavje. Gomulka je bil v svojem bistvu trden komunist in le nekaj tednov po oktobrskih dogodkih se je v državi začel proces konsolidacije oblasti.

Pa vendar Gomulkova Poljska ni bila več popolnoma totalitarna država in tudi po »odmiku od oktobra« so se določene pridobitve ohranile. Opuščena je bila široka represija nad prebivalstvom in v zasebnih krogih so bili tolerirani drugačni pogledi. Dovoljeno je bilo zasebno kmetijstvo in drobno podjetništvo. Cerkvi je bila priznana njena notranja suverenost in komunisti so sprejeli dejstvo, da je večina poljskega prebivalstva globoko vernega. Zmanjšal se je pritisk na kulturno in znanstveno življenje, predvsem v kreativnih okoljih pa so zaživeli tudi stiki z zahodno kulturo. Kot se je posrečeno izrazil poljski zgodovinar Friszke, je Poljska po oktobru 1956 postala »najbolj vesela baraka v taborišču«. ⁷²

Jugoslovanski vrh je spremembe na Poljskem spremljal s pozornostjo in odobravanjem. Zaradi poljske pripravljenosti na odpravo relikvij stalinizma in želje po demokrati-zaciji so napredovali odnosi med obema državama, hkrati pa je raslo tudi število člankov, reportaž in komentarjev v jugoslovanskem časopisju, ki so bili tako ali drugače povezani s Poljsko. Neredko se je zgodilo, da so bile določene teme prispevkov izbrane tako, da so prikazovale Jugoslavijo kot zgled, iz katerega bi se lahko Poljska veliko naučila.

Politika in z njo prek dopisnikov povezan *Slovenski poročevalec* sta več pozornosti namenila poljskim notranjim zadevam in pri tem pokazala nekoliko več drznosti kot partijski glasili *Borba* in *Ljudska pravica*, ki sta se bolj posvečali izmenjavam različnih delegacij med obema državama. Slovenske izobraženske revije za dogodke na Poljskem niso pokazale večjega zanimanja, nekaj sicer kritičnih, a nedvomno komunistično opredeljenih prispevkov, se je pojavilo le v *Naših razgledih*.

V kočljivih trenutkih, kot sta bila poznanski upor in obisk sovjetske delegacije, jugoslovanskim časopisom ni preostalo drugega, kot da so se omejili na agencijske novice in prispevke svojih korespondentov. Jugoslovanski vodilni krogi so se namreč poskušali izogniti prenažljenim in enostranskim izjavam, v želji, da bi ohranili krhko ravnovesje med svojimi vzhodnimi in zahodnimi interesi. Jasni komentarji so se pojavili šele po zaključku osmega plenuma, ko ni bilo več dvoma, da so se dogodki razpletli v skladu z jugoslovansko ideološko linijo in željami. Jugoslavija je v poljskem oktobru našla potrditev o pravilnosti svoje samostojne poti v socializem, obenem pa je dobila družabnico, od katere si je v vedno bolj zapleteni zunanjepolitični situaciji obetala zaveznitvo in podporo. ⁷³ Navsezadnje sta bili Poljska in Jugoslavija tisti državi, »ki sta v preporodu delavskega gibanja odšli najdlje.« ⁷⁴

72 Friszke, *Polski Październik*, str. 107–108. Werblan, *Październik 1956*, str. 120.

73 AMSZ, *Depesze 1956*, 9. november 1956.

74 Poljska in Jugoslavija. *Borba*, 2. december 1956, str. 4.

Viri in literatura

Arhivski viri

- PL AAN, Archiwum Akt Nowych, Varšava. 1354. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Komitet Centralny w Warszawie (KC PZPR).
- PL AMSZ, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Varšava. 7. Department I, akta za lata 1949–1960. Depesze, 1956.
- SI AS, Arhiv republike Slovenije, Ljubljana. 1931. Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (RSNZ SRS).
- SI NUK, Ljubljana. Rokopisni oddelek, Ms 1421, m. 45, Edvard Kocbek, *Dnevnik 1956*.
- SR DAMSP, Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova, Beograd. Politička arhiva (PA), 1956, Poljska.

Časopisni viri

- Borba*
Ljudska pravica
Naši razgledi
Politika
Slovenski poročevalec

Literatura

- Applebaum, Anne, *Iron Curtain: the crushing of Eastern Europe 1944–56*. London; New York: Allen Lane: An imprint of Penguin Books, 2012.
- Arendt, Hannah. *The origins of Totalitarianism*. San Diego: Harcourt Brace & Company, 1979.
- Berend, Ivan T., *Central and Eastern Europe, 1944–1993: detour from the periphery to the periphery*. New York: Cambridge University Press, 1996.
- Brzezinski, Zbigniew, *The Soviet bloc: unity and conflict. Revised and enlarged edition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967.
- Davies, Norman, *God's playground. Vol. 2: a history of Poland: 1795 to the present*. Oxford: Oxford University, 2005.
- Friszke, Andrzej, *Polski Październik 1956 z perspektywy pięćdziesięciolecia. Polski przegląd dyplomatyczny* 32 (4), 2006, str. 95–114.
- Judt, Tony, *Postwar: a history of Europe since 1945*. London: William Heinemann, 2005.
- Kemp-Welch, Tony, Khrushchev's 'Secret Speech' and Polish Politics: The Spring of 1956. *Europe-Asia Studies* 48 (2), 1996, str. 181–206.
- Kemp-Welch, Tony, Dethroning Stalin: Poland 1956 and Its Legacy. *Europe-Asia Studies* 58 (8), 2006, str. 1261–1284.
- Kramer, Mark, The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings. *Journal of Contemporary History* 33 (2), 1998, str. 163–214.
- Lukanc, Maja, Vzpon komunistov na oblast: primerjava Poljske in Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino* 57 (1), 2017, str. 148–165.
- Machcewicz, Paweł, *Polski rok 1956*. Warszawa: Mówią Wieki, 1993.

- Machcewicz, Paweł, Intellectuals and Mass Movements. The Study of Political Dissent in Poland in 1956. *Contemporary European History* 6 (3), 1997, str. 361–382.
- Machcewicz, Paweł, *Rebellious satellite: Poland, 1956*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press; Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2009.
- Persak, Krzysztof, The Polish–Soviet Confrontation in 1956 and the Attempted Soviet Military Intervention in Poland. *Europe–Asia Studies* 58 (8), 2006, str. 1285–1310.
- Režek, Mateja, Vroča jesen 1956: sueška kriza, madžarska vstaja in vloga Jugoslavije. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 24 (4), 2014, str. 601–614.
- Režek, Mateja, Odmev madžarske vstaje leta 1956 v Sloveniji in Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46 (2), 2006, str. 95–106.
- Sowa, Andrzej Leon, *Historia polityczna Polski 1944–1991*. Kraków: Wydawn, Literackie, 2011.
- Tripković, Đoko, Jugoslav Foreign Policy 1953–1956. *Jugoslavija v hladni vojni: zbornik z Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni*. Ljubljana, 2004, str. 89–106.
- Vodopivec, Peter, Madžarska vstaja leta 1956 v slovenskih in jugoslovanskih očeh. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46 (2), 2006, str. 105–107.
- Wawryszuk, Paweł, Rok 1956 w stosunkach polsko–jugosłowiańskich. *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej: relacje wielostronne i wielopoziomowe*. Bydgoszcz, 2014, str. 126–143.
- Werblan, Andrzej, Październik 1956 r. – legendy a rzeczywistość. *Polski przegląd dyplomatyczny* 33 (5), 2006, str. 93–120.

Summary

Maja Lukanc

Responses and Reactions to the Polish October in Slovenia and Yugoslavia

The process of De–Stalinisation in Poland began later than in some other countries of the Soviet Bloc. The decisive turn took place after Nikita Khrushchev delivered the „Secret Speech“ that broke the wall of silence in the Polish society and encouraged the growth of political and ideological pluralism. Consequently, the rehabilitation of the former First Secretary of Polish United Workers' Party (PUWP) took place that spring and he became the key figure of the Polish October and the guarantor of democratic transition in the eyes of the Polish public. Social unrest in Poland reached its peak in Poznan on 28 June 1956 with the protest of workers whose demands were basically social and economical in nature but it turned into a broad political and national revolt under the influence of a multidimensional structure of the conflict among the crowds and the government. Yugoslavian leadership nodded to an official explanation of the Polish government that laid responsibility for the events in Poznan on the foreign imperialist agents and on the local reactionary underground milieu. Despite certain fears and bloodshed, the Poznan uprising did not stop the process of democratisation in Poland. The events reached another peak in October at the eighth PUWP plenum, marked by an unexpected appearance of the Soviet delegation, intending to enforce its influence and to prevent undesirable changes within the highest Polish political circle. The visit of the high representatives from Moscow was additionally reinforced by the movement of the Soviet Army units that started to stream towards Warsaw. Eventually, the

solution of the crisis was achieved through diplomatic channels and consequently Poland managed to extricate itself from this close-knit subordinate relationship to Moscow. Even though the Yugoslavians leadership understood this visit of the Soviet delegation to Warsaw as an exertion of pressure by Moscow on the Polish leadership, this interpretation was not mentioned in the Yugoslavian print media. The discrepancy between the clear positions of the Yugoslavian leadership, expressed at receptions and in the corridors, as well as the ambivalent taciturnity of the Yugoslavian print media regarding the actions of the USSR, demonstrates great caution on the part of the Yugoslavian government in relation to the USSR as well as a desire to preserve the fragile balance among its interests in the East and West. As the Yugoslavian leadership circles tried to avoid giving too rash and one-sided statements in those delicate moments, the only source that the Yugoslavian print media could use to inform its readership were contributions from their correspondents and news agencies. Clear positions on the matter only emerged after the end of the Eighth Plenum, where all the doubts on the successful outcome of the events along the Yugoslavian ideological lines and desires had been removed. Through the Polish October events Yugoslavia was given an approval of the correctness of its decision to embark on its own autonomous path to socialism.